

Situată la poalele dealului Șumig, la „cale de două zile de drum“ de la Dunăre spre Mureș pe drumul antic cunoscut sub numele de Valul Roman, localitatea Șemlacul Mic, în care se află biserica-mănăstirii Săraca (cca 1400), a purtat înainte denumirea de Șemliug și a fost strins legată de așezarea alăturată Șemlacul Mare, capitala comitatului de Crasso, încă din 1205.

Articolul de față urmărește evidențierea unor aspecte privind starea de conservare a acestui important monument românesc din Banat.

Lucrările de consolidare-conservare și restaurare a picturilor murale ale monumentului Săraca au fost încredințate, înainte de anul 1970, unei echipe de zugravi total nepregătiți pentru astfel de operații, care cer competență și experiență de înalt nivel profesional. Apoi, în 1971, s-a întocmit prima documentație tehnico-economică în vederea restaurării de către pictorul G. Ciobanu, care a efectuat și incipiente lucrări de conservare în anii 1975 și 1976, continuate în 1978 de echipa formată de restauratorii Ș. Angelescu, M. Lăzărescu, C. Boambeș și I. Grigorescu. După o întrerupere de câțiva ani, lucrările au fost reluate de către pictorul restaurator, Irina Ignat, în 1983. Cu acest prilej s-a întocmit un minuțios buletin de analize chimice de către ing. chimist Ion Istudor, din cadrul laboratorului catedrei de restaurare a Institutului „N. Grigorescu“ din București.

Irina Ignat a executat lucrări complete de restaurare în zona altarului și a bolții pronaosului. În continuare, în anul 1985, Adriana Bodeanu, sub îndrumarea pictorului Ion Neagoe, a reluat restaurarea turlei și a bolții de est a naosului, lucrarea prezentând însă deficiențe în realizarea reintegrării stratului de culoare pe suprafețele lacunare.

Din anul 1986, Șantierul este preluat de către autorul acestor rânduri, intervențiile efectuându-se pe toată suprafața interioară a naosului, cu excepția turlei și a bolții de est, apoi pe jumătatea inferioară a pronaosului și pridvorului, totalizând aproximativ 330 m de suprafață murală, acțiune încheiată în noiembrie 1988, odată cu recepționarea integrală și definitivă a lucrărilor.

Biserica, cu o dispoziție planimetrică de tipul „cruce greacă cu brațe libere“, are zidurile alcătuite din umplutură în grosime lor, iar fețele realizate din asize regulate (emplecton), materialele aparente folosite fiind: cărămida în alternanță cu piatra, dispuse în rânduri neregulate. Cărămizile sînt de diferite dimensiuni, unele aducînd ca proporție cu cele romane, pe cînd piatra a fost recuperată în vederea refolosirii de la construcții mai vechi, probabil tot antice. Pe paramentul absidei de sud s-a identificat un fragment de soclu din marmură. Mortarele sînt compuse din argilă cu nisip și var.

În interior, pictura murală, reînnoită în anul 1730, acoperă întreaga suprafață a construcției, prezentînd lacune majore doar în zona draperiei și a glafurilor ferestrelor, iar de mai mică întindere la registrul cu medaloane de la baza bolților și în registrul sfinților mili-tari.

Decorația parietală a fațadei de vest, acoperită parțial de zidurile pridvorului, a fost ascunsă sub tencuieli și văruieli tirzii, impunînd decaparea acestora. Au fost

astfel degajate scena „Judecata de Apoi“, icoana hramului, inițial reprezentat prin „Intrarea Maicii Domnului în biserică“ (partea inferioară s-a pierdut din montarea actuală uși într-un gol supralărgit) și, în sfîrșit, două mici fragmente de draperie.

Tehnica de execuție este în frescă, avînd ultimele operații de finisare realizate în tehnica „a secco“ cu liant de cazeină.

Naos, pilastrul de nord-est, Buna vestire, voal de eflorescențe saline, lacune ale stratului de culoare.

În cadrul tehnicii de execuție s-a remarcat existența unui strat de mortar de frescă — „intonaco“ — subțire între 2—10 mm, așezat pe o tencuială-suport, mult mai veche, de egalizare a peretelui, care prezintă același mortar bogat în argilă ca și zidăria. Pe suprafața mortarului de egalizare a fost aplicată o spoială din pămînt și var destul de groasă. Așezarea stratului de frescă s-a făcut pe acest suport care, la momentul respectiv, prezenta atît lacune, ce nu au fost completate, cît și urmele unui decor ornamental, identificabil doar prin pete vagi de culoare.

Suprafața de pictură aflată pe stratul proaspăt de „intonaco“ s-a realizat prin incizarea desenului („calc cu poanson“), după care aceasta a fost conturat în culoare ocră. Fondurile au fost obținute astfel: cerul din

Buna vestire, după îndepărtarea voalului salin.

Buna vestire, după reintegrarea stratului de culoare.

cărbune vegetal cu adaos de var, de nuanță gri închis, rece, aproape negru; pământurile la compozițiile iconografice pe suport ocru, iar la registrul personajelor în

Absida de sud, sfânt militar (în lumină directă), depuneri de fum, praf, eflorescențe saline; lacunarea stratului de culoare în zona feței, miinii.

picioare din roșu mineral, stropit cu gri deschis și negru; briul, oliv, între fondul roșu și cer; veșmintele, gri, ocru, roșu mineral și albul deosebit de prețioase.

Firuielile au fost realizate în degradeuri subtile, iar linia concepută doar cu un accent al petei de culoare.

Anumite părți, pictate mai târziu ca: modelele fețelor, miinile personajelor, armele sfinților militari, blicurile, au fost pictate în culoare cu liant de cazeină care, în decursul timpului, s-au lacunat.

Pictura murală a suferit, peste ani, deteriorări majore, cu următoarele efecte pentru starea sa de conservare:

A. Degradări ale stratului de culoare cu următoarele aspecte:

— slăbirea coeziunii pigmentului cu efecte de pulverulență, desprinderi sub formă de înșolziri și bășicături dispuse în fișii verticale;

— lacunarea stratului de culoare, constând din căderea totală a pigmentului sau doar a ultimelor straturi de culoare (de obicei a celor puse cu liant de cazeină) ale fețelor (fizionomiilor), blicurilor, armelor sfinților militari și inscripțiilor;

— depunerea unor straturi de praf și fum, eflorescențe saline solubile și insolubile.

B. Degradări ale stratului de preparare a picturii („intonaco“):

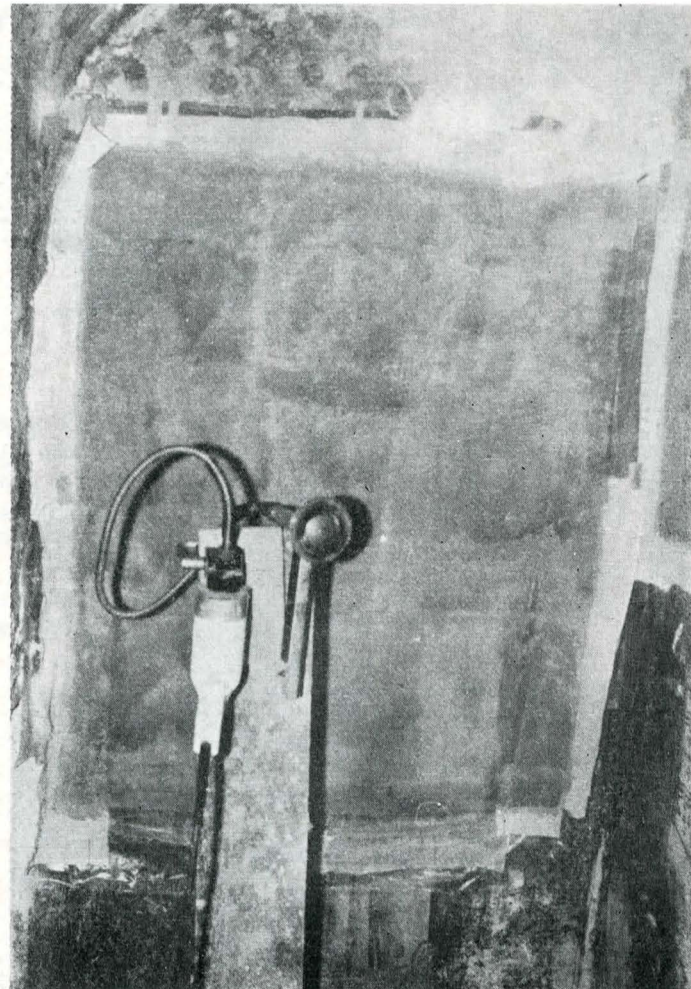
— lacune mari ale acestui strat în zona draperiei, a părții inferioare și laterale a „Judecății de Apoi“, din pridvor în zona ușii de intrare, a frizei cu medalioane din naos, precum și a glafurilor ferestrelor și părții inferioare a Sf. Mercurie din absida de nord;

— lacune mijlocii prin pierderea unor fragmente de frescă în zona absidelor și a îmbinărilor de giornate;

— lacunări mici provenite prin ciocănituri, din eroziuni în formă de crater (cauzate de cristalizarea sărurilor) și din fisuri.

Sfint militar, detaliu (în lumină razantă); desenul pregătitor în culoare ocru, după incizie calc cu poanson; lacune în „crater” ale stratului de frescă.

Operații de extragere — *stacco*: așezarea facingului, freza de tăiere.

— desprinderi de la suport datorită neaderenței frescei la zid și a umidității mari a peretelui.

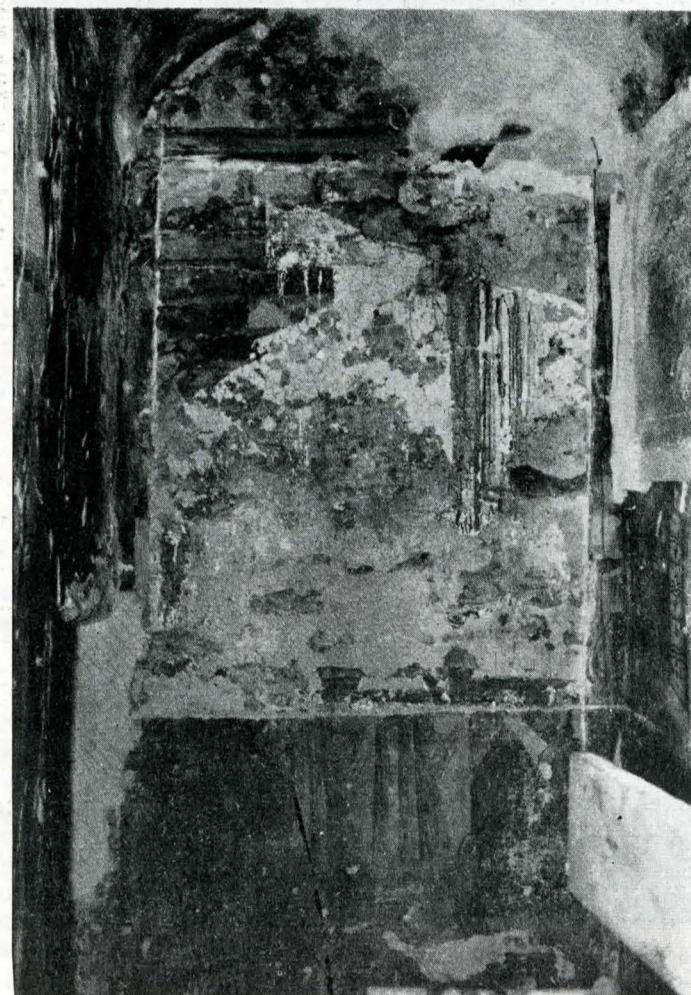
Lucrările au fost efectuate anterior necorespunzător: șarpantă defectuoasă, ferestre necorespunzătoare, ușa de intrare supradimensionată, amenințând cu prăbușirea peste ea a boiandrugului, instalație electrică improvizată și contrară normelor de execuție. Releveele de arhitectură au fost inexact elaborate, dezavantajând monumentul deoarece îl prezentau în forme și dimensiuni false.

Operațiile propriu-zise de restaurare au constat din:

- consolidarea stratului de culoare;
- curățiri selective ale depunerilor de praf și fum, ale eflorescențelor saline solubile și eflorescențelor saline insolubile, curățirea grudoanelor și excesului de fixativi, precum și înlăturarea repictărilor;
- chituri cu mortar de frescă a lacunelor mari, iar a celor fine cu chit din carbonat de calciu și liant de emulsie de cazeină;
- restabilirea aderenței stratului de frescă la suport;
- integrări ale stratului de culoare.

Pe lângă operațiile de restaurare propriu-zise s-au efectuat o atentă activitate de cercetare a materialului documentar privind datarea și etapele de construcție ale monumentului, cercetarea de parament după care, în final, s-au consemnat elementele arheologice scoase la iveală cu ocazia decopertării mecanice a terenului din jurul monumentului. Toate aceste elemente au confirmat lista de inventar întocmită în secolul al XVIII-lea și publicată de I. Miloia în monografia asupra acestui monument, apărută în „Analele Banatului, 1931”.

Deoarece spațiul nu ne permite tratarea, în detaliu, a tuturor operațiilor de restaurare, vom expune, în rândurile ce urmează, doar operația de consolidare la suport a stratului de frescă, operație deosebit de dificilă prin condițiile particulare cu care ne-am confruntat și anume: subțirimea pînă la 2 mm, existența unui mortar argilos și friabilitatea stratului de frescă.

După extragerea stratului de frescă, materiale de injectare necorespunzătoare: clei animal, ipsos, pastă de var, cazeinat de calciu concentrat și în volum mare.

Aspectul materialului de injectare; crăpături prin construcție.

Bolta de sud, degradări ale stratului de culoare sub acțiunea umidității de infiltrație.

Pogorirea la Iad, imagine finală, după restaurare.

Pentru reușita acestei operații trebuia mai întâi găsit un liant penetrabil în stratul de argilă, după care s-a impus degajarea burdușurilor provocate de către depozitele de praf, nisip, prăbușiri de mortare și rămășițe ale cuiburilor de insecte inclusiv înlăturarea materialelor necorespunzătoare injectate sub stratul de frescă (clei animal atacat biologic, pastă de var neaderentă, ipsosuri).

După înlăturarea acestei mase de impurități, a fost necesară readucerea stratului de frescă în contact cât mai strâns cu suportul.

Cauza principală a eșecului consolidărilor anterioare obținute prin injectări de cazeinat de calciu s-a datorat, mai ales, concentrației foarte mari a liantului, nepenetrării în suport și coagulării rapide. Injectările în volum mare au avut ca rezultat negativ formarea unui alt strat de masă apreciabilă care, prin uscare, a devenit contractil și s-a smuls. Același efect l-a produs, în final, și injectarea cu pastă de var: aspect de mozaic alcătuit din particule ce aveau mărimea de 2—3 cm, total lipsit de aderență la suport.

Injectările cu ipsos și clei animal, executate de meșterii zugravi, au fost cele mai nocive prin forțarea desprinderii frescei de suport până la o distanță de cca 3 cm. Umiditatea excesivă a facilitat apariția atacului biologic și „migrarea” ipsosului către stratul de culoare.

Pentru rezolvarea acestei dificile probleme, am folosit, ca liant, soluția din cazeinat de calciu fluidizat cu apă amoniacală. Apa amoniacală prezintă avantajul că întârzie coagularea cazeinei și este un bun fluidizant, mărind, totodată, capilaritatea peretelui. În această situație nu este recomandată utilizarea alcoolului, deoarece, după cum se știe, produce coagularea liantului.

A doua problemă de dificultate sporită, cu care ne-am confruntat, a fost aceea a modalității de introducere a liantului respectiv sub stratul foarte subțire de frescă, la care se adăuga controlarea strictă a volumului de material spre a se preveni, în final, formarea pungilor. În acest scop, am folosit tuburi din material plastic cu diametrul de 3 mm, având la capete despicături în formă de V, facilitându-se, astfel, evacuarea spre lateral a liantului în direcția desprinderii. Orificiile de injectare au fost în așa fel practicate, încât să penetreze puțin și în profunzimea suportului; spre a se câștiga adâncimea necesară, cu o spatulă fină s-a lărgit, apoi, interiorul orificiului, obținându-se o secțiune de forma literei T. Efortul fizic necesar executării injectărilor a fost, astfel, minim. Protejarea stratului pictural de eventualele scurgeri de cazeină s-a făcut cu un inel din vată, care, după extragerea furtunului, a rămas în interiorul orificiului, constituind, astfel, un cap suplimentar de prindere. În plus, protejarea stratului de culoare, împotriva eventualelor scurgeri prin fisurile naturale sau accidentale existente, s-a efectuat prin montarea unor fișii din hirtie pelur, sau prin executarea de chituri din carbonat de calciu cu emulsie de cazeină.

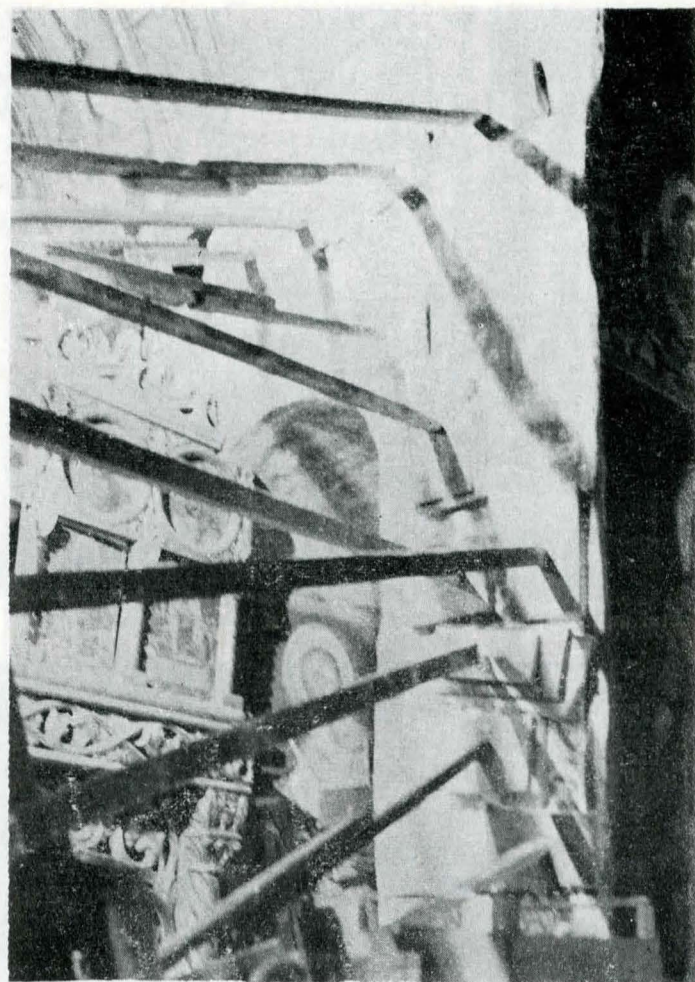
La injectare, stratul de frescă era ținut sub presiunea unor proptele elastice, necesare asigurării prizei și, prin aceasta, a aderenței perfecte până la uscarea completă a liantului. Operațiile se complicau atunci când desprinderea era aglomerată de corpuri străine. Dacă acestea se limitau numai la materiale fine, cum ar fi: nisip, chitină de insecte sau praf, era suficient ca prin rețeaua de orificiu, pregătită pentru injectare, să se sufle cu un compresor de joasă presiune, aerul antrenând, spre exterior, toate aceste impurități. Când, însă, desprinderea era aglomerată de materiale cu masă mare, provenite din prăbușirea mortarelor de egalitate sau din prezența materialelor de injectare, a fost necesară extragerea stratului de frescă de pe suport, procedându-se apoi la curățirea extradosului și, în final, la reșezarea frescei extrase pe suport.

Extragerile de frescă sînt operații dificile și traumatizante, care se fac exclusiv în situații extreme, adică atunci când nu există altă alternativă. Pierderile de pictură, în acest caz, se datorează atât rosturilor create prin tăieturile de margine cât și strapării (smulgerii) stratului de culoare la îndepărtarea facingului.

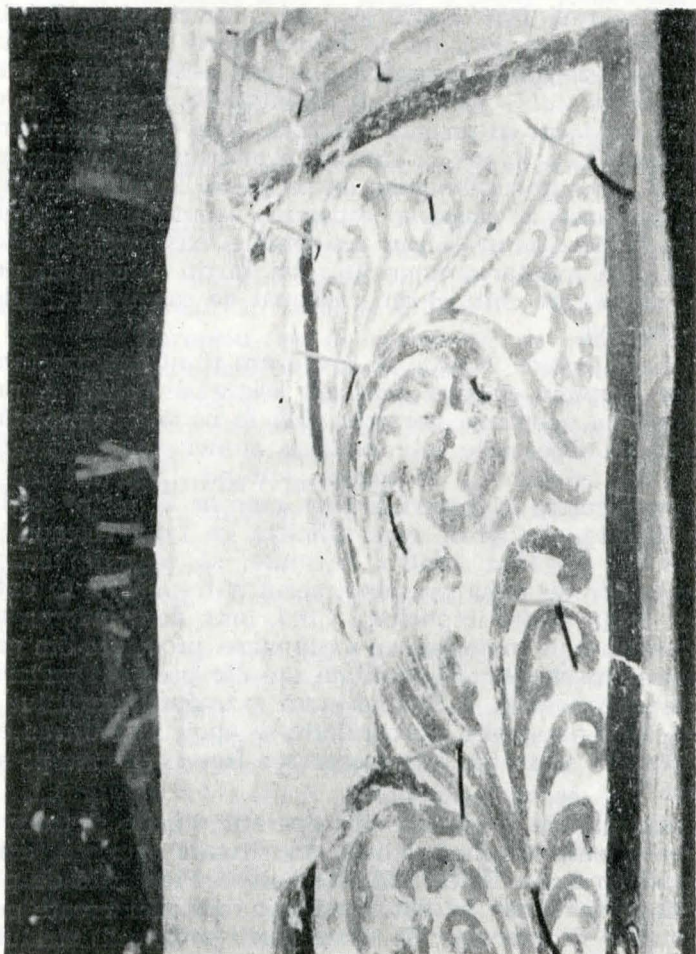
Pentru tăierile de margine s-a folosit o freză cu disc avînd diametrul de 10 cm, montată pe cablul flexibil al unei mașini electrice. Datorită presiunii mici și, totodată, uniforme asupra stratului de „intonaco” și unei turații relativ mari, tăierile au reușit cu deosebită acuratețe, ne-

Pilastrul de sud-est. Burdușirea stratului de frescă.

Ținerea sub presare a peretelui cu propte.

Pilastrul de sud-est. Consolidarea aderenței la suport, montarea furtunelor pentru injectare.

depășind în grosime 4—5 mm. Împiedicarea strapării stratului de culoare la îndepărtarea facingului s-a prevenit prin diverse operații, dintre care menționăm: fixarea cu

deosebită atenție a culorii, adăugarea unui plus de plastifiant cleiului „colletta“, alegerea atentă a timpului de îndepărtare a facingului, limitat la 4—5 zile după replantare, astfel încât umiditatea patului de mortar pe care s-a reasezat fresca să fie suficientă pentru înmuierea cleiului. După îndepărtarea cadrului de extragere printr-o ușoară apăsare pe facing, acesta aluneca, cu ușurință, în lungul peretelui.

Pentru a împiedica scurgerea mortarului de fixare a panourilor extrase, acestea aveau o grosime ce nu depășea câțiva milimetri, fiind, totodată, foarte umede și suficient de viscoase. Compoziția lor era alcătuită din cazeinat de calciu, nisip foarte fin și carbonat de calciu (cu rolul de a menține nisipul în suspensie, împiedicându-se astfel decantarea și scurgerile). Acest mortar a fost folosit și la injectările crăpăturilor și fisurilor profunde ale zidăriei, ușurându-se, astfel, efortul la acționarea seringii.

În sfârșit, trebuie să arătăm că îndepărtarea voalului de eflorescențe saline cu duritate deosebită, pentru care s-au folosit în mod repetat metode mecanice și chimice îndeobște cunoscute, slăbește rezistența stratului de culoare; datorită slăbirii lui s-a impus reluarea operațiilor de fixare.

Succesul operațiilor de restaurare este strâns legat de calitatea lucrărilor de conservare a arhitecturii. Fără înlăturarea factorilor de degradare, orice operație de restaurare *in situ* este o absurditate.

Materialele improprii, precum betoanele, străine de natura monumentului, s-au dovedit nu o dată neadecvate. În cazul concret al acestui monument, doar în zona absidelor din naos, peste 50 m pătrați de beton cămășuesc paramentul.

Unele principii fundamentale de restaurare, cum este reversibilitatea intervenției, se referă și la restaurarea de arhitectură.

Cine, cu ce metode și cu câtă cheltuială va mai putea înlătura, în viitor, aceste betoane masive prinse de paramentul original cu crose și scoabe profunde?

Nu ideea în sine de utilizare a betonului este discutabilă, ci acțiunea de influențare negativă a cimentului în perspectiva timpului, prin higroscopicitate și sărurile instabile pe care le creează (la acest monument de mici dimensiuni s-au folosit rețete cu 250 kg ciment/m³, iar, pe ansamblu, cca 25 m³ de beton).

Cu toate acestea, prin executarea operațiilor de consolidare și conservare-restaurare a construcției și picturilor murale, monumentul beneficiază, în prezent, de un aspect înnoitor, ce-i permite, totodată, prelungirea duratei de existență în timp, întrînd, prin interesul istoric și artistic major ce-l prezintă, în circuitul cultural-turistic al țării.

SUMMARY

The Monument "Săraca", formerly known under the name of "Semliuc", is situated on the old Roman road which connected the Danube basin to the Muresh valley. Its dating is uncertain possibly going down to 1205, even earlier, when the county of Crasso was set up. The inscriptions on the altar and nave point to the masters Andrei, Andrei (his son), Iovan and Chiriac who renewed the wall painting in 1730. Under the order of the imperial Court, the monastery was closed in 1877; not long after, it entered the property of the Ostoić family till 1934 when it regained its old destination.

In the 19th century, the church underwent changes and regained its exterior aspect of today. The plan of the monument is that of a cross with free arms, while the walls made of embleton, with an inside retreat give special stability to the whole structure. The fresco wall painting

includes the whole surface of the inside of the porch. Because of the humidity and inadequate works it underwent a serious degradation.

Restoring works were applied as early as 1975 till 1988 by restoring painters: Gh. Ciobanu, S. Angelescu, M. Lăzărescu, C. Boambeș, I. Grigorescu, I. Ignat, A. Bodeanu, D. Căceu. The colour layer was consolidated with the adherence of the fresco layer to the plinth, the deposits of smoke, dust and salt efflorescences were removed, the colour layer was removed too. The works were complex owing to the specific peculiarities of the monument and its high degree of degradation.

The success of the wall painting restoration is closely connected with the quality of the architectural preserving and we cannot but regret the use of improper materials such as concrete, harmful both as far as the preserving in time is concerned as well as their original stylistic aspect.

RÉSUMÉ

Le monument „Săraca”, connu avant sous la dénomination „Semliug”, est situé sur l'ancienne route romaine qui liait le bassin du Danube à la Vallée du Mureș. Sa datation est incertaine pouvant descendre avant l'année 1205 lorsqu'a été fondé le comitat de Crasso. Le monastère est attesté par des documents de 1270. Les inscriptions de l'autel et de la nef indiquent les maîtres artisans Andrei, Andrei (son fils), Iovan et Chiriac renouvelant la peinture murale en 1730. À l'ordre de la Cour impériale, le monastère fut fermé en 1877 pour devenir, peu après, la propriété de la famille Ostoić jusqu'en 1934, quand il reprit l'ancienne destination.

Au XIXe siècle, l'église subit des transformations et revêtit l'aspect qu'elle garde aujourd'hui. Le plan du monument est en croix à bras libres et les parois sont retirées vers l'intérieur, ce qui donne à l'architecture une stabilité particulière. La peinture murale en fresque couvre tout l'intérieur et la galerie extérieure.

Elle a subi de grandes dégradations à cause de l'humidité et des travaux inadéquats.

Des travaux de restauration ont été effectués de 1975 à 1988 par les peintres restaurateurs: Gh. Ciobanu, S. Angelescu, M. Lăzărescu, C. Boambeș, I. Grigorescu, I. Ignat, A. Bodeanu, D. Căceu. On a consolidé la couche de couleur, avec l'adhérence de la couche de la fresque au support, on a écarté de la peinture les dépôts de poussière, de fumée, les efflorescences salines, on a réintégré la couche de couleur. Les opérations ont été complexes à cause des particularités spécifiques du monument et du degré avancé d'usure.

La réussite des travaux de restauration de la peinture murale est étroitement liée à la qualité de la conservation de l'architecture et il est regrettable qu'on ait employé des matériaux impropres tels les bétons nuisibles sous l'aspect de la conservation à travers les années et du retour, à l'avenir, à l'aspect stylistique original.